

Александару Флакеру вслід...

У світі існує зарубіжна україністика, яку створювали люди, що розуміли і любили Україну. Крім того, була епоха великої славістики і великих славістів. Александар Флакер належав саме до того величного архіпелагу – великий вчений-славіст, представник світової україністики. З його ім'ям пов'язані всі етапи становлення хорватського українознавства з середини минулого століття і до останніх днів життя вченого. Він помер вранці 25 жовтня 2010 року, залишивши за собою все те, що здійснив у літературознавстві, де своє місце посідає й українська література.

Родина Флакерів приїхала до Хорватії з Польщі, де майбутній вчений народився 1924 року. Можливо, звідти він і поніс з собою ту зацікавленість Україною та її літературою, що з часом перетворилося на науково обґрунтований і підтверджений дослідженнями фах. Він був учасником антифашистської боротьби в Югославії і після другої світової війни почав формуватися як вчений-філолог славістичного спрямування. Спочатку це була русистика, коли молодий вчений був примушений осмислювати величезний вплив радянської літератури. Не легко було не перейнятися соцреалістичною міфологією, яка захльостувала тодішній культурний простір створеного соцтабору. Українська література мусила підігравати на других ролях великому російському потоку, який у відповідних назвах (*Железний потік, Как закалялась сталь, Цемент, Бруски* та ін.) бетонував фундамент для ще одного сателіта московського центру. Українська ж радянська література повинна бути замурувати попередні уявлення про Україну та її літературу як ідейно близьку до Хорватії, перш за все історичною долею у прагненні до незалежності. Радянські спецслужби вже з 1939 р. уважно відслідковували діяльність української еміграції в тодішній Югославії, співробітничали з офіційним Белградом, де хорватські інтелектуали, їхні самостійницькі ідеали, разом з українськими однодумцями, сприймалися подібно до російсько-радянського ставлення до української самостійності.

В першій половині ХХ ст. поступово зростала хорватська україністика, яка з початку 1940-х років зазнавала динаміки, завдяки діяльності української інтелігенції, що прибувала до Хорватії з Галичини, налагоджувала зв'язки з хорватськими культурними центрами, створювали відгалуження Львівської *Просвіти*. Почали з'являтися книжкові видання перекладів Василя Стефаника, Уласа Самчука, представників класики, тематичні видання про Україну. В Загребі, завдяки зусиллям

хорватських та українських інтелектуалів, почала викладатися україністика. Це був ентузіазм патріотичної молоді, яка сподівалася втілити ідеї незалежності, вбачаючи спорідненість прагнень України і Хорватії, що вело до дружньої взаємності. Більшість з них намагалася уникати співробітництва з націонал-екстремістами, хоча були й такі, що вірили новим режимам. Трагедія одних і других була в тому, що ідеали національної незалежності вони сподівалися втілити за умов двох тоталітарних режимів – нацистського і радянського. У стратегіях одного й другого не було місця для незалежності слов'янських народів, що найбільше підтверджувало ставлення обох режимів до України. В Хорватії, завдяки українській еміграції, вже знали про голодомор у великій Україні як її називала українська спільнота, і відомості про великий терор руйнували міф про «радянський гуманізм», яким переймався західний лівий фронт. Проте й сподівання втілити ідеї незалежності з націонал-екстремістами давали слабкі шанси, що знову ж підтвердили репресивні заходи щодо хорватсько-боснійських українців, які були готові йти на визволення України від радянщини. Та все ж надія на можливість відродження національної ідеї не вгасала, і тому зростало тісне співробітництво між українською і хорватською інтелігенцією, особливо в періоді до усташського екстремізму.

З 1945 року розпочався комуністичний режим, коли у тісному співробітництві радянської і югославської спецслужб, розгорнулися репресії проти хорватської інтелігенції, включаючи й представників української еміграції. Ліквідування охопили церкву, студентство, громадян, особливо культурні верстви. Була знищена започаткована україністика і на зміну їй загаданим потоком полилася радянська література, де своїм сегментом була присутня й українська, перекладена з російської, перш за все з кола вже сформованого українського соцреалізму. Обмін делегаціями, культ письменників-партійців або ж прихильників ідеології – ці та інші форми радянської пропаганди стрімко поширювалися в тодішній Югославії. Проте настав 1948 рік відомий конфліктом Сталін-Тіто, що радикально змінило подальший розвиток подій. Опинившись на самоті між заходом і сходом, Тітова Югославія незабаром отримала покровительство перших, особливо американців, що врятувало від соцтабору. Югославська культура переорієнтовувалася на західну, що розпочалося вже на початку 1950-х, коли в Загребі, навколо часопису «Krugovi» створилася група письменників модерністичного спрямування.

Александар Флакер, учасник партизанської війни, хорватський інтелектуал перших повоєнних років знав про соцреалізм, який захоплював вірою в «краще

майбутнє», проте вже з 1950-х він формується як вчений модерністичних спрямувань. Флакер був серед перших у Хорватії, хто з середини 1950-х років відкривав формалізм як літературно-науковий метод у філології. Ці знання формувалися і у процесі осмислення того багатого шару російської модерністичної спадщини, яка ретельно замовчувалася радянською ідеологією. Віднині саме Флакер буде провідним експертом російського модернізму.

Саме з 1950-ми роками починається і нова хорватська україністика, яку започатковує Александар Флакер. Він не міг продовжувати ідеї попередників, які через репресії повністю відступили від української теми. Проте не міг займатися і українським соцреалізмом в його деяких перекладах у Хорватії. Флакер - україніст розпочинався з осмислення головної фігури українського національного престижу – Тараса Шевченка. Саме Шевченко стоїть першим у хорватській україніці XIX ст., якого представив провідний прозаїк перехідного періоду від романтизму до реалізму Аугуст Шеноа, твори якого типологічно близькі до історичних романів Пантелеймона Куліша. Публікацією в 1863 р. перекладу Шевченкової *Розритої могили* А. Шеноа започаткував осмислення України вже не крізь призму романтизованого козацтва, глорифікації слов'янства з утопічними міфами про єдність, а як трагедію народу, що опинився в ярмі саме слов'янського сусіда і невпинно намагався звільнитися від ярма. Саме таким представлений Шевченко в першому серед південних слов'ян книжковому виданні перекладів великих творів Кобзаря, опублікованих 1887 року авторитетною установою Matica hrvatska у Загребі. Саме з Шевченка розпочинали розповідь про свою націю українські емігранти в королівській Югославії міжвоєнних років, або хорватські інтелектуали в роки другої світової війни. Хорватська шевченкіана створювалася у контексті драматичних подій, пов'язаних з екзистенціальними проблемами нації і завжди фігурувала як важливий репрезентативний фактор.

Александар Флакер започатковував нову україністику саме з Шевченка, з якого і сам вчений розпочинався як україніст. Тоді, в 50-х роках минулого століття, українська радянська література не могла бути предметом наукового зацікавлення, як, власне і російська, пройнята соцреалізмом. Інтереси хорватської філології були спрямовані на проблеми авангарду з колишнього російсько-царистського і російсько-більшовистського простору – тобто на літературу і культуру замовчувані радянською ідеологією. Саме авангард стає головним предметом дослідження Флакера, як і дисидентська література з радянської зони. Дослідник не випускає з поля зору український літературний процес і, цілком логічно, що як тільки-но розпочалося

відновлення в період *відлиги*, воно стає предметом уваги вченого. Завдяки Флакеру провідні хорватські часописи друкують здійснені саме Флакером переклади, українських шістдесятників. Поезію перекладала колега-мовознавець Антица Менац. Ці вчені, провідні хорватські славісти, порушують ініціативу щодо введення україністики (лекторат) на Філософському факультеті Загребського університету. Завдяки їхньому авторитету, організаторським здібностям, але і, в цілому традиційно дружнього ставлення хорватської громадськості до України, року 1964 розпочалося викладання української мови на відділенні славістики. Викладачами були запрошені з України філологи, що прибували з українських університетів: Алла Коваль, Анатолій Погрібний, Євген Пашенко (Київ), Олександр Юрченко, Раїса Тростинська (Харків), Володимир Дроздовський, Анна Рудницька (Одеса), Іван Остапик (Львів). Це був перший і десятиріччями, аж до розпаду СФРЮ, єдиний на тому просторі вуз, де викладалася українська мова. Покоління хорватської молоді слухали українське слово, дізнавалися про Україну, їздили туди на практику – саме завдяки створеному в Загребі осередку україністики. Треба відзначити важливу рису: і Флакер, і Менац, як представники хорватської славістики, зокрема русисти, не дозволяли собі ані іншим перейматися великодержавною ідеологією. Вченим ніколи не було притаманне зухвале ставлення до української проблематики, їм було чужим все те, що поширювала російська еміграція або великодержавна пропаганда про Україну і українців. Хорватська русистика завжди ставилася з повагою до України завдяки високій інтелігентності філологів, які пригнули надати україністиці належне місце у колі національної науки. У 1960-х роках Александ Флакер був відомий як один із творців Загребської стилістичної школи, засновник важливих журналів, енциклопедичних видань, автор значних теоретичних книжок з методології модернізму. У них обов'язково своє місце посідали й українська тема.

Новий етап становлять 1970-ті роки, продовжуючись у 80-х., коли, незважаючи на новий вал переслідування інакомислячих у соцтаборі, посилюється інтерес до дисидентства. В цей період з'являються відомі теоретичні праці Флакера з питань модернізму, що зазнають визнання в західному літературознавстві *Modelle der Jeans-Prosa* (1975), *Stilske formacije* (1976), *Poetika osporavanja* (1982), *Ruska avangarda* (1984), *Nomadi ljepote. Intermedijalne studije* (1988). Флакер, який уводив у європейське і світове літературознавство тему російського формалізму, займався російським авангардом, не випускав з поля зору й український авангард. Йому належать публікації з історії української літератури *Розстріляного відродження*.

Розглядаючи творчість М. Хвильового в контексті авангардизму він назвав його самогубство одним за найтрагічніших в історії європейського авангарду. Незабутнім був виступ вченого на IX міжнародному конгресі славистів у Києві, у вересні 1983 року. Його доповідь була присвячена творчості замовчуваного радянщиною Богдана-Ігоря Антонича. Треба відзначити інтелігентність, витончене розуміння вченим обставин у радянській зоні. Він завжди нагадував, що важливим законом науки є те, що прибуваючи на наукові заходи в іншу країну, необхідно зосереджувати увагу на тому, що має значення саме для цієї країни. Звертаючись до творчості репресованого мовчанням українського поета, хорватській дослідник усвідомлював, що прибуває у зону посиленої уваги до іноземної славистики. Це були часи, коли славистиці придавали значення «ідеологічної зброї». Для історії славистики завжди було характерним протистояння західних і східних центрів, зокрема суперництво імперій, академічної науки Відня і Петербургу. В радянські часи це набуло форми «боротьби з західною ідеологією», коли слов'янські країни з соцтабору повинні були відігравати роль апологетів соціалістичного славізму з обов'язковим поклонінням Москві.

Коли на попередньому конгресі славистів у Кракові було оголошене рішення щодо наступного проведення конгресу в Києві, це було сприйнято з великим натхненням вчених, які скандували «Київ, Київ!». Нарешті величне стародавнє місто, в якому з Несторовими роздумами про виникнення слов'ян, згадуванням їхніх іменувань, власне, й розпочиналася славистика, приймало славистів з усього світу. «Златоглавий лицар століть», як іменував його Рильський-славист, у вересні 1983 року був особливо величним. Чи ж хто згадував тоді усі ті імена української науки, що поплавилися життям, долею за благородне право й гідність говорити про глибоке коріння українського етносу, його мову, культуру, що зростали на плідному українським ґрунті й саме через його історичне багатство ставали жертвами жорстоких вторгнень україноненавистників? Тоді, на початку 80-х років, часи були далеко не найкращими для уславлення України і це підтверджували й численні «експерти» ідеологічної боротьби, які пильно спостерігали за підготовкою, відслідковуючи, щоб саме мовою центру інтернаціоналізму були написані привітання учасникам конгресу., і багато іншого.

Александар Флакер виступив з доповіддю про Богдана-Ігоря Антонича, поета, якого було небажано згадувати – власне, через його надзвичайну мистецьку індивідуальність, майстерність європейського рівня, повну відсутність соцреалізму (якого, тоді в Лемківщині і не було) і будь-яку відсутність політизованості будь-яких

напрямів. Антонич немов показував, якою повинна бути поезія – глибоко українська і, начебто, зовсім не заангажована, а по суті, наскрізь українська. Вже Леся Українка демонструвала цю українську своєрідність – причетність до світового мистецтва, але у межах саме української особливості спілкування з модерном. Антонич не був авангардистом і не був традиціоналістом, хоча зростав саме на ґрунті європейської модерної і національної традиції. І Флакер помітив це, заговоривши у Києві про поета саме так, яким він був. Його доповідь засновувалася на аналізі саме одного віршу, інтерпретованого у контексті *подорожньої поезії*, яку дослідник вивчав у широкому колі європейської літератури. Він показав належність українського поета, а відтак і усієї України, саме європейському колу. Доповідь була, здавалося б, повністю аполітична, проте імпліцитно глибоко проукраїнська.

За умов надзвичайної ідеологізації, глорифікації «совєтського народу», тобто антиукраїнщини, хорватський славіст здійснював своєрідну науково-гуманітарну інтервенцію в український науковий простір. Про українську літературу говорив філолог світового імені, член Хорватської академії наук і мистецтв, Словенської академії наук, почесний член Угорської АН, засновник міжнародних симпозіумів по вивченню авангардизму, директор Інституту літератури при Філософському факультеті Загребського університету тощо. Його дослідження не залишилися поза увагою і текст було перекладено й опубліковано у *Всесвіті*. Треба відзначити, що майже всі статті Флакера про українську літературу перекладалися або знаходили відгук у *Всесвіті*.

Флакер любив Україну, Київ. Коли він гуляв по місту, то не забував казати як йому близькі українські люди саме через їхню відкритість, народність, відсутність гордині, зухвалості, чванливості, що він міг бачити й відчути у відомому центрі. Про себе, жартуючи, казав як про людину ренесансної свідомості, що можна було зрозуміти, з огляду на свободи, якими тоді жилося хорватське суспільство у порівнянні з радянським. У його дорожніх нотатках знайшли місце й враження від Києва, осмислюваного у співвідношенні літератури і мистецьких пам'яток на вулицях міста. Таке поєднання мистецького й літературного контекстів було його методичним принципом. Звичайно, він добре знав скрутні обставини тодішнього українського середовища, стиснутого ідеологічним пресингом, сповненого конформізму, обережної поміркованості. Проте серед людей, які сприймала його як друга України, були такі високопородні вчені Інституту літератури як Леонід Коваленко, Михайло Яценко, був колектив «Всесвіту» та інші.

Він не забував бути наставником і радником хоч і немалого кола тодішніх українських югославів. Коли розгортався задум Г. Д. Вервеса створити показ взаємин української літератури з слов'янською і світовою, А. Флакер опублікував у провідному загребському часописі текст, у якому висвітив головні тенденції у співвідношенні української і хорватської літератур XIX ст. Його спостереження, визначення, особливо констатація про необхідність порівняльного дослідження модерну в обох літературах кінця XIX - поч. XX ст., ще й нині залишаються актуальними. Флакеру належать численні статі про українську літературу та її представників у хорватських енциклопедичних виданнях, переклади в антологіях. У виданнях присвячених теорії авангарду Флакер включував і аналізи з українського авангарду.

Завдяки науковим розробкам Флакера поняття українського авангарду осмислювалося як феномен, який нарешті зазнав свого конкретного відображення. Року 1990-го у Загребі, в межах співробітництва між Україною і Хорватією, відбулася виставка *Український авангард 1910-1930 рр.* Співробітники загребського Музею модерного мистецтва, після тривалої підготовчої роботи, яка включала вивчення фондів українських музеїв, приватних збірок України та інших країн, підготували виставку українського мистецтва під зазначеною назвою. Це була перша в історії українського мистецтва виставка українського авангардного живопису, підтвердженого працями солідного обсягу і змісту. Той факт, що саме в Хорватії, в Загребі відбулося відкриття й визнання феномену українського авангарду, про що раніше окремі західні мистецтвознавці лише згадували, мало свою логіку.

Хорватське суспільство традиційно відзначалося толерантним ставленням до України, розумінням спорідненості історичної долі двох народів. Це був не сентимент, а світоглядна особливість з конкретними діями, підкріпленими перекладами, виданнями присвяченими Україні. Виставка українського авангарду в Загребі увінчалася й міжнародною конференцією, на якій відомі світові дослідники підтвердили й показали особливості української авангардної культури, висвітленої у фундаментальному каталозі, де належне місце мало й слово експерта світового рівня - Александра Флакера. Після загребської прем'єри мистецтво українського авангарду розпочало свою ходу по світу з серією виставок, а наукові дослідження, започатковані в Хорватії та інших закордонних центрах, були опубліковані, узагальненні у працях одного з провідних дослідників українського авангарду – Дмитра Горбачова.

Сам факт, що визнання українського авангарду належало компетентному фахівцю з історії російського модернового мистецтва ще раз засвідчував об'єктивність Флакера, який не переймався великодержавними стереотипами, зокрема про неможливість українського авангардного мистецтва. Те ж саме стосується й ставлення до давньої української літератури, зокрема до визначення стилістики *Слова о полку Ігоревім*, що Флакер пов'язував у першу чергу з українською, білоруською, а потім – великоруською літературною традицією. В такий спосіб вчений руйнував нав'язані стереотипи, орієнтуючи хорватську культурну громадськість на східнослов'янський простір з його трьома слов'янськими народами.

Усвідомлення України як великого культурного масиву, без якого славістика є неповноцінною, готувало логічний процес інституційної еволюції україністики від факультативу до кафедри. До цього невпинно вели події посткомуністичного періоду. Хорватія була примушена сплачувати за ідеал незалежності обороною від збройної агресії з боку Югославської армії та різних паравійськових утворень. Вітчизняна війна розпочалася з 1992 р. і тривала в різних етапах визволення від блокади окремих територій та їхнього об'єднання в кордонах республіки – аж до 1998 року. Все це гальмувало, затримувало динаміку відносин з Україною, яка перебувала у не менш скрутному становищі розбудови і ствердження власної незалежності. Характерно, що взаєморозуміння стрімко виявилось вже в перші роки незалежності: Хорватія серед перших визнала Україну, а Україна була першою країною-членом ООН, що незабаром, після референдуму, вже 11 грудня 1991 року визнала Республіку Хорватія як державу. На знак подяки, одна з авеню в Загребі носить ім'я України, поруч з іншими країнами, що серед перших визнали хорватську незалежність.

Коли в 1995 р. в Загребі відкрилося Посольство України, вже наступного року офіційною нотою Посольства було поставлено питання про перетворення факультативу україністики при Філософському факультет Загребського університету на фахове студіювання з відповідним набором студентів. Відповідні установи Хорватії підтримали цю ініціативу, зокрема й на підставі взаємності, оскільки в Київському університеті ще з початку 1990-х років відбувся набір на хорватистику. На Філософському факультеті Загребського університету вже була створена і добре функціонувала україністична традиція, у витоків якої стояли визнані наукові авторитети - академіки Александар Флакер як літературознавець і Антица Менац як мовознавець. Викладання української мови вже роками успішно здійснювала співробітниця Харківського університету Раїса Тростинська, а відділення

східнослов'янських мов очолював професор Миленко Попович. Завдяки великим організаторським зусиллям, викладацькій майстерності цих викладачів, підтримці ззовні, загальній атмосфері була підготовлена база для введення україністики як одного з фахових предметів. З 1997 р. в Загребі почав діяти Виклад (Studij) української мови і літератури, а з 2001 р. – Кафедра української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету. Студенти двох предметного навчання, комбінуючи україністику з іншим фахом, однині отримували диплом викладача і української мови та літератури.

Александар Флакер був тим, хто всіляко підтримував розвиток кафедри, брав участь у оцінці програми викладання, а в 1997 р. був обраний головою Асоціації хорватських україністів як національного відгалуження Міжнародної асоціації україністів. Будучи вже тривалий час хворим на важку хворобу, вчений приходив на традиційні «Флакеріві середи» на Філософському факультеті, брав участь у наукових заходах. Зокрема, коли відзначали 200-ту річницю Гоголя, він поділився своїми дитячими враженнями від Гоголевого козацтва, що було одним із витоків його симпатій до України. Вже в похилому віці, вчений відгукувався на заходи щодо подальшого розвитку кафедри україністики, особливо в підтримці молодим фахівцям. Серед його останніх підтримок хорватській україніані була робота над підготовкою перекладів у Хорватії добірки поезій Богдана-Ігоря Антонича.

Український уряд нагородив академіка Алексанадара Флакера орденом «За заслуги». Великими були ці заслуги україністичного шляху знаного славіста - від першої публікації в 1950 р. про Шевченка і до українського модернового літературного процесу як створення фундаменту сучасної хорватської україністики.

Коли Флакер помер, то подумалося, кому ж сказати про це в Україні, і хто ще пам'ятає його, адже нема вже багатьох великих учених з великої славістики. Проте його знають і пам'ятають по Україні як великого друга і союзника України.

Тож нехай добрі почуття, якими оповите його земне ім'я, будуть надіслані вслід тому, хто покинувши життя залишив за собою добру справу в ім'я України.

Свген Пащенко